

II. Den ekonomiska utvecklingen

av

INGVAR SVENNILSON

År 1939 nådde vad man skulle kunna beteckna som välståndskonjunkturen sin kulmen i Sverige. I dagens läge måste man väl också befara, att 1930-talets svenska välståndsutveckling icke på länge kommer att återupptagas. Den främsta anledningen till detta avbrott i utvecklingen — det andra världskrigets utbrott — behöver här ej närmare beröras.

Det spända internationella läget hade givetvis ej undgått att öva inflytande på den ekonomiska utvecklingen även under början av år 1939. Statens utgifter för försvarsanstalter hade ökats. I förening med de stora sociala utgifter, som staten under de föregående årens reformarbete iklätt sig, hade dessa försvarsutgifter lett till ett skattestryck på inkomsterna, som knappast med fördel för samhället kunde drivas mycket längre under normala förhållanden. Staten hade fått lov taga sig en social reformpaus. Den sista stora sociala reformen, semesterlagstiftningen, som första gången trädde i kraft under år 1939, hade ekonomiskt helt måst läggas på näringslivets axlar. Den inbrytande stora europeiska konflikten utövade på detta sätt ett dämpande inflytande på ett av välståndskonjunkturs kännetecken, nämligen den statliga välfärdspolitiken.

I stort sett gav emellertid den svenska välfärdsstaten fram till hösten 1939 för den ytlige svenske betraktaren ett intryck av att utvecklas som förr utom räckhåll för ödeläggande stormar. — Utställningen i New York med dess sociala exposé bildade en apoteos över denna utvecklingsoptimism. — Aldrig förr torde Sveriges näringsliv i så hög grad som under år 1939 ha varit inriktat på att genom anläggningar av olika slag, bostäder, kommunala anordningar, industribyggnader m. m., trygga åt sig ej blott stundens behov utan även befolkningens framtida välfärd. Krigsriskan spelade en underordnad roll som en belastning i de ekonomiska kalkylerna. Tvärtom utövade krigsfaran i övervägande grad ett stimulerande inflytande på näringslivet. Upprustningen i utlandet ökade nämligen efterfrågan på vissa av våra exportvaror — icke minst vapen.

Trots den skenbara blomstrande hälsan, var emellertid konjunkturläget under år 1939 alldeles oavsett krigsriskan i hög grad labilt. Ett sammanbrott för välståndskonjunkturen torde knappast ha kunnat

utebliva, därest den vikande tendens för exporten, som kännetecknade år 1938, hade blivit bestående under år 1939. Och stabiliseringen av exporten under 1939 var beroende av en så tillfällig faktor som konjunkturuppsvinget i Förenta staterna. Att exportens stabilisering måste tillmätas en sådan betydelse för vidmakthållandet av högkonjunkturen, beror på den labilitet, som kännetecknade konjunkturläget i övrigt. Närmare bestämt kan läget karakteriseras så, att de strukturella förändringar, som bildat huvudbetingelserna för 1930-talets konjunkturuppsving, i övervägande grad hade uttömt sina utvecklingsbefrämjande verkningar, och att utvecklingen hölls gående genom rent konjunkturrella, självkumulerande orsakssammanhang.

De strukturella faktorer, som i främsta rummet buro upp 1930-talets konjunkturuppsving voro dels tendensen mot ökad grad av självförsörjning, bl. a. med jordbruksprodukter, dels det genom den demografiska utvecklingen ökade behovet av nya bostäder. Självförsörjningstendensen hade mot slutet av 1930-talet i många avseenden löpt linan ut; man närmade sig på flera områden 100-procentig »inmalning» av svenska varor. De demografiska faktorer, som bestämma hushållsbildning och däremot svarande efterfrågan på nya bostäder, inventarier m. m., hade likaledes kulminerat. Bostadsbyggnandet fortsatte likväl att stiga och uppnådde år 1939 en rekordhög nivå. Som orsaker därtill förenade sig med den demografiska utvecklingen faktorer av övervägande konjunkturrell natur. Giftermålsfrekvensen steg under högkonjunkturen mer eller mindre tillfälligt. Den industriella utvecklingen medförde en stark invandring till städer och andra tätbebyggda orter. Den stigande inkomststandarden möjliggjorde även en uppdelning av hushållen. Inneboendesystemet avvecklades. Äldre och yngre familjemedlemmar skaffade sig egna hushåll. Samtidigt höjdes utrymmesstandarden för olika typer av familjer. Alla dessa konjunkturrella faktorer kunde vid ett av en eller annan anledning inträdande konjunkturuomslag hastigt upphöra att verka eller rent av förbytas i sin motsats. Därmed måste följa en stark nedgång av byggnadsverksamheten, då denna under de sista åren av 1920-talet genom de konjunkturrella förhållandena hade drivits upp långt utöver den nivå, som svarade mot den demografiska utvecklingen på längre sikt. Hade byggnadsverksamheten på detta sätt nedgått — och ett omslag i dess utveckling tedde sig redan i början av år 1939 blott som en tidsfråga — skulle otvivelaktigt följden ha blivit ett allmänt konjekturuomslag, såvida inte mot all förmodan ett verkligt betydande uppsving inträtt för exporten. Byggnadsverksamheten bildade nämligen en av de hörnstenar på vilka 1930-talskonjunkturen var uppbyggd.

De faktorer av konjunkturell art, som drev byggnadsverksamheten i höjden, bildade endast ett speciellt uttryck för en allmän tendens, som gör det berättigat att karakterisera 1930-talskonjunkturen som en välståndskonjunktur. Uppsvinget från år 1932 blev exceptionellt varaktigt. Under den långvariga högkonjunkturen läktes depressionens sår allt fullständigare: arbetslösa fingo stabila anställningar, dåliga affärer reparerades, sparbankskontona växte, arbetslöshetsriskerna tedde sig alltmer fjärran, folk började mer och mer ställa in sig på en höjning av levnadsstandarden, avbetalningskrediter möjliggjorde, vad ej sparbanksboken tillät etc. På så sätt blev standardhöjningen en i viss mån självständig faktor, som drev konjunkturen uppåt. Dess absoluta och relativa betydelse som konjunkturfaktor, blev allt större, ju längre högkonjunkturen varade och nådde sin kulmen år 1939. Standardhöjningens verkningar på bostadsbyggandet ha ovan berörts. En liknande standardhöjning försiggick med större eller mindre styrka över hela konsumtionsfältet. Men standardhöjningen berodde för sin fortvaro av att högkonjunkturen bevarades. Det var därför naturligt att man i den ekonomiska diskussionen började se sig om efter utvecklingsbefrämjande faktorer av mera grundläggande natur.

Under våren 1939 gjordes den uppfattningen gällande i den offentliga diskussionen, att företagsamheten inom svenskt näringsliv ej verkade nyskapande i samma mån som förr. Uppsvinget i Sverige under 1930-talet hade kanske ej heller i samma utsträckning som vissa tidigare konjunkturuppsving kännetecknats av att nya företag öppnat nya produktionsområden. Utvecklingen hade snarare tagit formen av expansion av gamla företag på tidigare upparbetade områden. Från näringslivets sida framhölls som en tänkbar orsak till denna förlamning av företaget den hårda belastningen av näringslivet med skatter och sociala ålägganden. För att överlägga om dessa frågor samt undersöka möjligheterna och formerna för ett samarbete mellan staten och det enskilda näringslivet på det ekonomiska området öppnades i början av juni överläggningar mellan regeringen och representanter för Sveriges industriförbund. — När stormaktskriget på hösten utbröt, undanskötes naturligt nog dessa överläggningar.

Exportindustrien hade icke i samma grad som övriga näringsgrenar deltagit i uppsvinget under 1930-talet. I diskussionen kring näringslivets expansionsmöjligheter höjdes även krav på ökat stöd åt exporten. 1939 års riksdag anslog också 60 milj. kr. till exportkrediter.

Även om välståndskonjunkturen var i hög grad sårbar, ägde den likväl, främst tack vare den omfattande anläggningsverksamheten, en tillräcklig stabilitet på kort sikt för att motstå de rubbningar, som följde

med västmaktskriget utbrott på hösten. Dessa rubbningar blevo också mindre djupgående, än man till en början var benägen att frukta. Försörjningen med råvaror var bl. a. så riklig, att produktionen i stort sett kunde hållas igång i full utsträckning.

Verkningarna av krigsutbrottet visade sig naturligt nog snabbast och starkast på utrikeshandelns område.

Den successivt skärpta sjökrigföringen beredde ökade svårigheter och kostnader för transporter. Därav drabbades särskilt de mest skrymmande varorna, såsom kol, koks, brännolja, trävaror och pappersmassa. Exporten av trävaror gick tillbaka; däremot lyckades man forcera exporten av pappersmassa. I begränsad utsträckning inskränktes genom förbud exporten från Sverige av vissa varor antingen av handelspolitiska skäl eller med hänsyn till den inhemska försörjningen.

Lagren av olika varor voro tack vare statliga beredskapsåtgärder i stort sett tillfredsställande vid krigsutbrottet och importen fick en sådan omfattning, att lagren i allmänhet höllos uppe och i vissa fall ökades. I syfte att uppnå en snabbare ökning av bensinlagren begränsades bilägarnas rättighet till inköp av bensin genom ett ransoneringssystem.

Tonnaget tvingades vid krigsutbrottet ut på långa omvägar. Bl. a. av denna anledning uppstod brist på tonnage, och fraktsatserna sprungo i höjden. Samtidigt stego försäkringskostnaderna. Fram till december fördyrades på så sätt de importerade varornas priser med närmare 50 %. Med uppgift att i möjligaste mån dämpa spridningen av denna prisstegring inom landet samt i övrigt övervaka prisutvecklingen tillsattes den 26 augusti prissakkunniga. I syfte att hålla tillbaka prisstegringen ha sakkunniga upptagit förhandlingar med olika parter. Då importen av flertalet varor har kunnat upprätthållas i tillfredsställande utsträckning, ha spekulativt betonade prisstegringar i allmänhet kunnat undvikas. För att hålla levnadskostnaderna nere, har staten subventionerat importen av koks. Prisnivån har emellertid undergått en successiv stegring. Riksbankens konsumtionsprisindex har mellan augusti och december stigit med 5,7 %. Mellan de centrala arbetsgivare- och arbetarorganisationerna slöts i slutet av december ett »ramavtal», enligt vilket arbetslönerna med en viss eftersläpning och en viss reduktion anpassas efter levnadskostnadsindex. Förslag om att ur detta indextal »rensa ut» importprisstegringar och konsumtionsskatter ha icke upptagits. Detta ramavtal har godtagits av parterna vid efterföljande löneförhandlingar. Härigenom har en inflatoriskt verkande prisskrub satts i funktion.

Exportpriserna ha icke stigit i samma grad som importpriserna. Stegringen från augusti till december uppgick i medeltal endast till 15 %. Förklaringen är den, att de höjda fraktkostnaderna trycka ned priset

på exportvaran i svensk hamn, då annars konkurrens i det importerande landet ej blir möjlig. Den divergerande utvecklingen av importpriser och exportpriser har framkallat ett underskott i handelsbalansen, som endast delvis har motvägts av ökade inkomster för svenska fartyg i utrikes fraktfart. Importvolymen har samtidigt ökat. Dessa förskjutningar ha ställt betydande kray på vår valutareserv, uppskattade till 200—300 milj. kr. under hela år 1939. Valutaförlusterna ha ökat därigenom, att utläningar börjat taga hem i Sverige placerat kapital, enligt en uppskattning 120 milj. kr. Genom vissa omläggningar i betalningsvanorna har den samlade valutaförlusten stigit till 620 milj. kr. Valutareserven var vid årsskiftet 1939/1940 ännu mycket betydande. Men de stora valutaförlusterna påverka såväl möjligheterna att hålla importen uppe som den inhemska kapitalmarknaden. Dessa förändringar ha dock i huvudsak gjort sina verkningar på näringslivet gällande först under år 1940.

I fråga om sina verkningar på näringslivet kunna till 1940 års historia också hänföras de handelsförhandlingar, som fördes med de krigförande makterna under år 1940, samt huvudparten av den verksamhet, som utövats av olika statliga krisorgan.
